

Magický realismus v románu *Žitkovské bohyně*¹

Keywords: Kateřina Tučková, contemporary Czech fiction, magical realism, comparative literary studies.

Klíčová slova: Kateřina Tučková, současná česká próza, magický realismus, literární komparatistika.

Abstract

The study deals with comparison between the novel *Žitkovské bohyně* (“The Žitková Goddesses”) written by Kateřina Tučková and one of the variations of the esthetical concept of magical realism. Kateřina Tučková in her novel tried to treat accurately the theme of the women, goddesses from the area of Kopanice and set it into a concrete story. However, there are many passages in the narration where the tension between reality and the supernatural occurs. The goal of the article is to show those passages and analyze them on the basis of main characteristic features of magical realism.

Studie je zaměřena na srovnání knihy *Žitkovské bohyně* Kateřiny Tučkové s jednou z variant estetického konceptu magického realismu. Kateřina Tučková se ve svém románu pokusila historicky věrně zpracovat téma žen, takzvaných bohyní z oblasti Kopanic, a uvést je do konkrétního příběhu. Na mnoha jeho místech je realita konfrontována s nadpřirozenem. Cílem studie je tato místa detekovat a analyzovat na základě vymezených rysů magického realismu.

Úvod

Magický realismus je jedním z estetických konceptů, o jehož významech se dlouhodobě vede diskuse.² Lze konstatovat, že přes různá

¹ Studie je součástí projektu SGS/FF/2019: Vybrané žánrové a subžánrové proměny v současné české literatuře III.

² Vizte Donald Yates (1975); Louis Parkinson Zamora, Wendy B. Faris (1995) nebo srovnání Erik Camayd-Freixas (1998) a Seymour Menton (1998).

ná pojetí magického realismu se teoretikové shodují na jeho základní charakteristice: jedná se o způsob vyprávění, v němž je na rovnocenné úrovni konfrontována realita s něčím, co ji přesahuje. Z tohoto velmi obecného definování magického realismu budeme vycházet i v této studii.³ Především v literárních kritikách a recenzích je magický realismus často používaným souslovím, jímž publicističtí recenzenti i seriózní badatelé charakterizují určitý typ literárního díla, aniž by cítili potřebu přesněji jej definovat. Došlo k tomu i v případě čtenářsky výjimečně úspěšného románu Kateřiny Tučkové *Žitkovské bohyně* (2012).⁴ Výskyt sousloví *magický realismus* v reakcích na román *Žitkovské bohyně* je jedním z podnětů ke vzniku naší studie. Několik literárních teoretiků však v minulosti poukázalo na to, že sousloví magický realismus bývá ve vztahu k prozaickým textům nadužíváno (Camayd-Freixas 1998, s. XII; Gónzales Boixo 2017, s. 117). Nejznámější česká badatelka v oblasti magického realismu Eva Lukavská se vyjádřila, že přílišné užívání pojmu magický realismus tam, kde se vybočuje z tradičního realistického zobrazení skutečnosti, zatemňuje jeho obsah a zvyšuje terminologický zmatek (Lukavská 2003, s. 10).

Domníváme se však, že mezi románem *Žitkovské bohyně* a stěžejními publikacemi magického realismu existují nezpochybnitelné paralely. To je hlavní argument pro vznik naší studie. Nacházíme souvislosti mezi knihou *Žitkovské bohyně* a následujícími romány: *El reino de este mundo* (1949, česky *Království z tohoto světa*, 1960) od Aleja Carpentiera, *Hombres de maíz* (1949, česky *Kukuřiční lidé*, 1981) od Miguela Ángela Asturiase a *The Famished Road* (1993, česky *Hla-*

³ Mnozí teoretikové vysvětlující pojem *magický realismus* se na této definici shodují, uvádějí ji však do různých kontextů a rozvíjejí ji odlišnými způsoby. Vizte Camayd Freixas (1998, s. 51); Faris (2004, s. 1); Warnes (2009, s. 100).

⁴ Sousloví *magický realismus* použili ve svých recenzích na román *Žitkovské bohyně* Petr A. Bílek (2012, s. 10) nebo Katarína Mikulková (2014). O spojitostech mezi románem *Žitkovské bohyně* a magickým realismem uvažovala i spisovatelka Kateřina Tučková. Sama sebe mezi spisovatelky magického realismu nezařadila, poněvadž tvrdila, že kniha *Žitkovské bohyně* vychází z reálných skutečností (Divilková, 2012).

dová cesta, 2000) od Bena Okriho.⁵ Ve stěžejní, analytické části naší studie srovnáme dílo Kateřiny Tučkové s některými typickými rysy magického realismu, jak je zpracovali na základě výše zmíněných románů teoretikové Gloria Bautista Gutiérrez (1991), Emil Volek (1991) a Christopher Warnes (2009). Tito teoretikové ve svých textech zcela anebo alespoň částečně analyzovali variantu magického realismu, kterou Christopher Warnes ve své monografii shrnul pod názvem: „faith-based magical realism” (Warnes 2009). Jedná se o podobu magického realismu, v níž mají důležitou roli velmi staré, často ještě předkřesťanské kultury, jejich náboženské systémy, vnímání světa, jehož součástí tvoří prvky nadpřirozena, a konfrontace jejich životního stylu s okolím.

Jak lze odvodit z Warnesova názvu námi sledované varianty magického realismu, jejím výchozím rysem je přítomnost víry v určitou podobu nadpřirozena. Víru budeme v této studii chápat stejně jako Christopher Warnes ve své monografii. Považujeme ji za spirituální pochopení božské pravdy nebo reality (Warnes 2009, s. 12). Prvek víry v nadpřirozeno tvoří ústřední bod pro v této studii aplikované charakteristiky magického realismu. Za základní rysy námi sledované varianty magického realismu pokládáme:

1. Víra jako podstata simulakra reality, v němž je nadpřirozeno součástí obyčejného světa.
2. Víra jako synkretismus více náboženství.
3. Víra jako zdroj mezilidského konfliktu.

Ještě před samotnou analýzou románu *Žitkovské bohyně* bychom rádi upozornili na skutečnost, že si nevyhrazujeme právo představit jedinou možnou podobu magického realismu, jejíž platnost bychom potvrdili na konkrétním textu. To je ostatně nemožné, pokud bereme v potaz tvrzení Erika Camayda-Freixase, který poukazuje na to, že

---

⁵ Vybrané romány tvoří primární materiál pro zásadní monografie o magickém realismu. Na jejich důležitosti pro formování estetické kategorie magického realismu se shodli celosvětově významní literární teoretikové magického realismu, vizte Erik Camayd-Freixas (1998); Eva Lukavská (2003); Christopher Warnes (2009).

umělecká kategorie zvaná magický realismus vznikla na mnoha místech v různých momentech nezávisle (Camayd-Freixas 1998, s. 32). *Magický realismus* považujeme za polysémní estetický koncept, který obsahuje mnoho, často i protichůdných, významů. Existují i jiná, od naší studie odlišná, pojetí magického realismu.⁶

Pro tuto studii jsme vymezili variantu magického realismu, s níž budeme v analytické části pracovat. Studii koncipujeme jako příspěvek do diskuse o nových možnostech analýzy literárního díla, poněvadž podrobněji pracujeme s jednou z variant konceptu, který není v prostoru české literární vědy příliš známý. Pokusíme se dokázat, že v novodobé české literatuře se nachází významné dílo jedné ze stěžejních podob magického realismu.

Analýza

Víra jako podstata simulakra reality, v němž je nadpřirozeno součástí obyčejného světa

Spisovatel varianty „faith-based magical realism” pracuje s projevy jednotlivých kultur, v nichž má silnou pozici specifická podoba víry. Reálnou předlohu se ve svém díle snaží do značné míry zpodobnit. Pokud tak činí, je nutné podrobněji přiblížit, z jakého důvodu považují literární postavy prvky nadpřirozena za bez výhrad akceptovatelnou součást reality. Zároveň posuzujeme, zda nadpřirozeno jako součást obecně přijatelné reality tvoří jeden ze základních rysů díla, nebo se v něm vyskytuje jen sporadicky. Činíme tak, abychom odlišili magický realismus od literárních děl, v nichž se sice pracuje s projevy existující kultury, kde silně zakořenil určitý typ víry, ale prvky nadpřirozena v nich mají marginální pozici.

---

⁶ Zmiňujeme v tomto ohledu např. variantu „irreverent magical realism” dle Christophera Warnese (2009). Autor v díle spadajícím do „irreverent magical realism” zpochybňuje epistemologická chápání reality. Na základě tohoto zpochybnění metaforicky zpodobňuje určité zásadní sociologické problémy civilizace, vizte díla Gabriela G. Márqueze: *Cien años de Soledad* (1967, česky *Sto roků samoty*, 1971) nebo Salmana Rushdieho: *The Satanic Verses* (1988, česky *Satanské verše*, 1988).

V podobě magického realismu studované v tomto textu vychází spisovatel z víry, chování a činností postav, které jsou řízeny viděním světa, jež zahrnuje zázračno a metafyzično jako součást obyčejného života (Bautista Gutiérrez 1991, s. 21). Magický realismus má tudíž své kořeny v postoji k realitě, který je vlastní určitému specifickému kulturnímu prostředí (Bautista Gutiérrez 1991, s. 20). Tento racionálně nevysvětlitelný postoj k realitě spisovatel co možná nejvěrněji představuje ve svém díle. Spisovatel naší varianty magického realismu tudíž často postupuje způsoby typickými pro realismus.⁷ Teoretik magického realismu Erik Camayd-Freixas napsal o realismu, že podléhá chování a jednání jedinců ve společnosti, ve které je redukováno spektrum reálného na jeho pragmatickou úroveň podle určitých pravidel. Realismus podle něj znamená zpodobnění určité konvence reality (Camayd-Freixas 1998, s. 59).⁸ Emil Volek se domníval, že proces zpodobnění určité konvence reality je pro vznik děl magického realismu stěžejní. Výsledek daného procesu považoval za utvoření konkrétního: „simulakra reality“ (Volek 1991, s. 8).⁹ Magický svět okolo bohyní v románu *Žitkovské bohyně* chápeme jako jedno z možných simulaker tamější reality.

Spisovatelé námi sledované varianty magického realismu reflektují výseky určité reality, kde je akcentována její magická složka. Zároveň propojují přítomnost nadpřirozena na tomto světě se silnou vírou v jeho existenci. V románu *Žitkovské bohyně* se jedná o konkrétní víru v nadpřirozené schopnosti žen, jež jejich okolí nazývá bohyně. Od začátku je prvek víry v románu neustále akcentován. V první kapitole následující za prologem, ve kterém dojde k vraždě matky

⁷ Odkazujeme na chápání realismu dle Henryka Markiewicz (2012, 501).

⁸ Erik Camayd-Freixas vycházel z definování pojmu *konvence* dle Ferdinanda de Saussura a Clauda Léviho-Strausse.

⁹ O vytváření simulaker reality Emil Volek dále napsal: „Jelikož je ‚realita‘, dokonce i jednoduchého objektu nekonečná, i ten nejrealističtější model je vždy jen jejím výsekem. Interpretuje se, vybírá se, hierarchizuje se, vytváří se simulakrum reality, jak se věří, že tato realita existuje“ (Volek 1991, s. 8). (Původní text Emila Volka a jiné v originále španělsky psané texty přeložil v citacích autor této práce.)

hlavní postavy románu Dory Idesové, je Dora konfrontována s pohledem místních lidí. Ti hodnotili smrt její matky takto:

[...] co se neslo šeptandou za jejími zády, totiž to, že to do sebe přesně zapadá, že se to muselo stát nějak takto. Takto, nebo možná trochu jinak, ale zkrátka podobně nešťastným způsobem. Protože i její matka byla bohyně a žádná bohyně nemá lehký osud (Tučková 2012, s. 15).

V románu zobrazování lidé z prostředí Kopanic silně věřili v to, že jakákoli bohyně má vlastně předurčeno, že skončí špatně. Stejně tak věřili v magické schopnosti bohyň, ať už pozitivní, či negativní. Na románu je pozoruhodné, že se autorka především na začátku díla sporadicky snaží vysvětlovat jednotlivé projevy víry racionálním způsobem. Důležitou je v tomto ohledu první kapitola románu. V ní dochází k popisu principu, jak hlavní postava, Dora, zastává funkci tzv. „andjzela“. Za „andjzela“ je v románu označen ten, kdo doprovází lidi na schůzku s bohyněmi. Během této cesty Dora od lidí vyzvídá informace, které potom potají sdělí bohyni ještě předtím, než se bohyně s dotyčnými setká. Člověk na začátku seance pak ihned doslova upadá „v nábožnou úctu před ženou, která sotva jej uviděla, dokázala přecítit všechna jeho soužení, aniž by cokoliv vyslovil“ (Tučková 2012, s. 20). Na pozdější dotaz Dory, zda tímto způsobem nepodvádějí lidi, odpovídá bohyně Surmena:

Víš, jak se jim uleví, když hned na prahu uvěří, že mám zvláštní moc? A čemu se vyhneme s těmi, co by se přede mnou hlídali říct na plnou hubu, co mají za potíže? Říká se, že víra uzdravuje. A oni věří, že jim pomůžu, a to se taky splní. Už tomu rozumíš? To není podvod, to je chytrá pomoc (Tučková 2012, s. 21).

Na tomto příkladu by se dala uvést paralela mezi románem *Žitkovské bohyně* a prologem Aleja Carpentiera ke knize *Království z tohoto světa*. Alejo Carpentier v něm zdůraznil, že vnímání a pocítění zázračna vyžaduje silnou víru v jeho existenci (Carpentier 1967, s. 5). Hlavní postava románu Kateřiny Tučkové vychovávána jednou z posledních žijících bohyní na Žitkové, Surmenou, po celou dobu trvání románu osciluje mezi dvěma zcela odlišnými náhledy na svět. Moderním, materialistickým, v němž nemá víra místo, a tradičním, archaickým

světem víry a tradice. V románu jsou zpočátku zdůrazněny rozepře mezi Dorou a Surmenou. Obzvláště důležitý je v tomto ohledu dialog o podstatě a smyslu bohyní (Tučková 2012, s. 55–59). Východiskem diskuse se stává to, že Surmena zdůrazňuje důležitost víry ve schopnosti Boha a přírody, což hlavní postava zpočátku nedokáže pochopit.

V úvodní části knihy jsou na některých místech projevy a důsledky víry v nadpřirozeno racionálně vysvětleny. Jedná se však v kontextu celé knihy o výjimku. První náznak, že bohyně mají skutečně nevysvětlitelnou a nadpřirozenou moc, tvoří pasáž, v níž je popisován magický rituál mezi Surmenou a nastrčenou pracovníci komunistického režimu, jistou paní Novotnou. V ní je psáno, jak Surmena prostřednictvím rituálu přesně odhalila její skutečné potíže s počítáním (Tučková 2012, s. 43–44). Okolnosti, jakým způsobem na tyto obtíže Surmena přišla, se už v románu nijak dále nerozebírají.

Vypravěč námi sledované varianty magického realismu píše o nadpřirozených jevech, kterých je v románech magického realismu mnoho, jako by se jednalo o normální okolnosti a čtenář to musí akceptovat (Camayd-Freixas 1998, s. 54). Jakýkoli pokus o jejich racionální pochopení se dřív nebo později setká s neúspěchem. Kateřina Tučková nicméně nezůstala jen u seanci bohyní, během nichž by poukazovala na jejich vysvětlitelné či nevysvětlitelné schopnosti. Obzvláště suggestivní pasáže, ve kterých spisovatelka pracuje s formami nadpřirozena, se staly ústředními kapitolami knihy. Jedná se o pasáže, které nejvíce odpovídají podstatě konceptu „faith-based magical realism”. Především kapitola o zařikávání bouře zařazená do druhé části knihy má v románu specifickou pozici, přestože se nachází mimo klíčové události jeho děje. Je v ní demonstrována činnost Surmeny, která dokáže pomocí nadpřirozených schopností zahnat nepřízeň počasí, jež by mohla mít negativní dopad na život tamějších obyvatel na Žitkové. Kateřina Tučková v této kapitole do detailů vylčila boj bohyně Surmeny s přírodním živlem. Zásadní funkci v tomto boji měly zařikávací formule, které bohyně namířila proti přicházející katastrofě, např.:

[...] zaklínám vás skrze den súdný, skrze všemohúciho a všemu zlému hrozného Boha, abyste krupobití od osení a zahrad odvedli a na hory, na skály, na lesy a vody obrátili, kde žádný neseje, nesází a neštěpuje (Tučková 2012, s. 203).

Podobných zařikávacích formulí se nachází v románu více. Je nutné zdůraznit, že většinu z nich spisovatelka adaptovala z prací, na něž odkazuje v poznámce na konci románu. Konkrétní boj, který bohyně Surmena s bouří vedla, byl úspěšný. Z textu vyplývá, že se tak stalo díky jejím schopnostem. Jako ještě překvapivější se však může jevit, že se v dané oblasti patrně nejednalo o nijak neobvyklou situaci. O několik stránek dále je v knize konstatováno:

Ta příhoda se zažehnáním bouřky se stala před třiceti lety. Od té doby se pak opakovala ještě několikrát, až už si Dora zvykla, že lidé ze Žitkové zkrátka věří, že jejich teta dokáže ovládnout počasí a zahnat vítr a déšť (Tučková 2012, s. 207).

Z románu vyplývá, že lidé z prostředí Kopanic věří v existenci někoho, kdo dokáže ovládat počasí. Tímto autorka patrně poukazuje na to, jak v daném prostředí zakořenila víra v nadpřirozené schopnosti. Podobným způsobem pracovali s prvkem víry i významní spisovatelé magického realismu. Jedna z ústředních postav románu *Království z tohoto světa*, vůdce černošského povstání Mackandal, byl za své činy upálen. V Carpentierově románu je nicméně akcentován pohled otroků, kteří tento akt popravy vnímali jako jeho vstoupení na nebesa (Camayd-Freixas 1998, s. 74). Jak poznamenala Eva Lukavská, přestože byl Mackandal skutečně upálen, mnoho černochů odmítlo uvěřit v jeho smrt. Mackandal se následně stal legendou (Lukavská 2003, s. 52). V románu Bena Okriho *Hladová cesta* je ústřední postavou Azaro, který se narodil dle jorubské mytologie jako tzv. „abiku”. V Okriho příběhu má zázračnou schopnost hovořit s různými podobami duchů, což je v tamější realistické konvenci považováno za docela obyčejnou věc.

V dílech „faith-based magical realism” by se čtenář měl pokusit vnímat okolnosti zevnitř, z jiné perspektivy vlastní představované kultury. Okolnosti v ději se tak pro něj stanou věrohodnými (Camayd-Freixas 1998, s. 74). V románu *Žitkové bohyně* se však kro-

mě světa se zakořeněnou silnou vírou setkáváme i s jinak nastavenými pohledy na realitu. Hlavní postava, Dora, je neustále vystavována různým chápáním okolní reality. Dora s výkladem světa založeným na víře v nadpřirozeno nesouhlasí, ač je mnohými přesvědčována, že události v kontextu přírodních zákonů tohoto světa nevysvětlitelné se skutečně dějí. Ke konci románu je v rozhovoru mezi Dorou a další z bohyní, Irmou Gabrhelovou, diskutována otázka o smyslu víry.¹⁰ Irma Doře zdůrazňuje:

Věř si, čemu chceš, přerušila ji tvrdě Irma, – a klidně pochybuji o tom, co může způsobit porobení. Však ty prohlédneš, až jednou sama přiložíš prsty na rány, jako ten Tomáš. [...] Mlč! Lidi už umřeli na mnohem míň než na víru v řeči. Jestliže něčemu uvěříš a uvěří tomu lidi kolem tebe, směřuješ k tomu, ať chceš nebo ne. A na to by Mahdalka nemusela mít ani žádnou zvláštní sílu, aby to svým prokletím dokázala. Lidská víra, víra v cokoliv, ale silná a neotřesitelná víra je strašlivě mocná, uvědom si to (Tučková 2012, s. 367).

Nejdůležitější na předchozí pasáži tvoří spojení dvou pojetí víry dohromady. Připouští se, že se víra dá chápat jako kolektivní sugesce. Důležitější je však skutečnost, že se víra stala nedílnou součástí tamější reality. Mnohé okolnosti v románu přesahují jakékoli racionální vysvětlení. Jejich důsledky, často se jedná o důsledky činností bohyní, bývají podnětem k zásadním dějovým zvrátům v románu. Nakonec je hlavní postava Dora zavražděna. Její smrtí se naplnila kletba, jež byla uvalena i na ni. Spisovatelka tím definitivně stvrdila platnost fungování nadpřirozena jako hybné síly v kontextu určité reality.

Víra jako synkretismus více náboženství

Seznámili jsme se s povahou a funkcemi nadpřirozena v románu *Žitkovské bohyně*. Nyní budeme podrobněji charakterizovat, jakou má víra v dílech magického realismu konkrétní podobu. Mnozí literární

---

¹⁰ Irma Gabrhelová je jednou z postav románu, jejíž podoba byla zpracována na základě reálné předlohy. Patrně poslední žijící bohyně Irma Gabrhelová zemřela v roce 2001.

teoretikové zdůrazňovali, že jeden z charakteristických rysů námi sledované varianty magického realismu tvoří přítomnost náboženského synkretismu (Bautista Gutiérrez 1991, s. 24; Abate 1997, s. 156). Synkretismus v této studii chápeme dle *Akademického slovníku cizích slov* jako:

[...] spojování, míšení ruz. prvků, názorů, směrů (např. v religionistice míšení a splytování ruz. náb., resp. jednotlivých jejich fenoménů – svátků, svatých ap.) (Petračková, Kraus 2001).

Podobu náboženských synkretismů přirozeně ovlivňuje místo, kam spisovatelé zasazují děj svého příběhu. Se synkretismy se často setkáváme v kulturách, kde silně zakořenily určité tradice předkřesťanské víry. Zároveň jsou však dané kultury křesťanstvím silně ovlivněny. Takováto situace vede k utváření jednotlivých synkretických náboženství. Jejich praktikující mísí tradice své původní kultury s prvky křesťanství a nevidí v tom rozpor.

Spisovatelé magického realismu se ve svých dílech často soustředí na konkrétní projevy synkretických náboženství. Alejo Carpentier v románu *Království z tohoto světa* zobrazoval černošskými otroky praktikované vúdú.¹¹ Ben Okri ve svém díle *Hladová cesta* pracuje s projevy jorubského mýtu, který je svébytným spojením původního animistického náboženství, křesťanství a islámu. V díle *Žitkovské bohyně* mají důležitou roli rituály, v nichž dochází k prolínání magických praktik a křesťanství.

Hlavní postava románu Kateřiny Tučkové, Dora, často přemýšlí o svébytné náboženské kombinaci, jež je ztělesněna v činnostech bohyně na území Kopanic. O jejich funkci v tamějším prostředí se vyjádřila:

---

¹¹ Na nápadnou podobnost mezi rituály vykonávanými některými bohyněmi na Žitkově a praktikami vúdú upozornila v jednom z rozhovorů spisovatelka Kateřina Tučková (Divílková 2012) nebo etnograf Jiří Jilík (2005, s. 58). Příbuznost mezi projevy těchto dvou vzdálených kultur nikdo dále systematictěji neanalyzoval a nebudeme se jí věnovat ani v našem textu. Tímto odkazujeme na studie, jež se v širším kontextu zabývají srovnáním projevů evropské a africké rituální magie zahrnující i praktiky vúdú, vizte Armitage (2015, s. 85–102).

[...] že se na ně obraceli lidé, kteří věřili, že mají moc pramenící nejen ze znalostí dávných tajemství, ale že jsou schopni do své činnosti vtáhnout i (nově) poznanou sílu křesťanského boha (Tučková 2012, s. 109).

Bohyně, ač praktikující jistý typ magie, bývaly silně věřícími křesťankami. Bůh, Ježíš Kristus, stejně jako i mnozí svatí se stali nedílnou součástí jejich magických praktik. V kombinaci křesťanství a magie na rozdíl od samotné církve neshledávaly žádný problém.¹² Křesťanství a víra v Boha byly pro ně často zásadním smyslem života. Vysvětlujeme tím i rozpaky hlavní postavy. Ta se na konci první části románu dozvěděla, že její příbuznou, bohyni Surmenu zpopelnili, poté co zemřela internována v ústavu pro duševně nemocné. Tento akt byl zcela proti tamějším tradicím v Kopanicích:

Ale nikdy ji neměli zpopelnit. Ji, Surmenu, která měla mít zádušní mši, na níž by se sešly celé Kopanice, loučili by se s ní stisknutím ruky a pohřební průvod by se roztáhl celou vesnicí. Všichni by s ní šli na poslední cestu, farář by měl řeč a malí kluci by vytahovali hlavy z krkú, aby viděli, jestli i tato bohyně vyletí z rakve jako každá před ní (Tučková 2012, s. 152).

V citované pasáži spisovatelka poukazuje na důležitost křesťanství v životě bohyní. Zdůrazňuje však i přítomnost magie v jejich životě. Kuriozitou je, že dle tamějšího obyčeje bohyně po pohřbu vylétávají z hrobů. Místní obyvatelé tomuto aktu, v němž dochází k jistému splynutí mezi prvky křesťanství a pohanskou tradicí, svým způsobem uvěřili.

Kateřina Tučková se ve své knize soustředí rovněž i na konkrétní rituály, ve kterých má nezastupitelnou roli křesťanská podoba víry v Boha. Jeden z takovýchto rituálů se nachází v pasáži představující bohyni Irmu Gabrhelovou, jak věští Doře budoucnost. Irma rituál začala slovy:

Započínám já své veci, né zlu mocú, ale Božú mocú, s Krista Pána dopomocú, rekní mi vosku vosčíčku, copak je s Dorlú Dorlíčku, s dívku švarnú, čo s ňou bolo, čo s ňou bude, rekní mi, jako sa jí povede na zdraví, šťastí, božím požehnaní. Zaklínám ju s Bohom prvýkrát (Tučková 2012, s. 235).

¹² O vztahu mezi zástupci křesťanských církví a bohyněmi je pojednááno v následující části studie.

Věštění budoucnosti je dalším z rituálů, kde dochází k vzývání křesťanského Boha. Odkazujeme v tomto ohledu na zmíněné zaklínání bouře, kterou bohyně Surmena směřuje pryč od Žitkové s dopomocí rituálu, v němž se dovolává boží pomoci. Zvláštností románu je, že kromě bohyně, jež pomocí magie pomáhají, se v něm vyskytují i ženy praktikující jisté druhy černé magie, tzv. „bosorky“. Ustřední pasáž, kde dochází k praktikování černé magie, tvoří zobrazení rituálu bohyně Mahdalové s panákem, tzv. „zlepencem“. Do této loutky se vpičují špendlíky za účelem přivolání smrti určité osoby (Tučková 2012, s. 272–273). Právě na pozadí tohoto rituálu se začalo uvažovat o paralelách mezi magií žitkovských bohyní a vúdú praktikami.

Synkretismus mezi křesťanstvím a původními náboženstvími bývá v některých monografiích akcentován jako typický rys pro díla magického realismu v Latinské Americe (Camayd-Freixas 1998). Synkretismus tvoří podstatu několika kultů a náboženství na různých místech Latinské Ameriky (santería, vúdú aj.). I díky této skutečnosti připadala některým spisovatelům a literárním teoretikům realita latinskoamerického kontinentu mimořádně specifická. Domnívali se, že je esenciální součástí námi sledované varianty magického realismu (Carpentier 1967, s. 6; Gonzáles Boixo, 2017). Jiní teoretikové s tímto tvrzením nesouhlasí. Christopher Warnes na základě analýz knih z odlišného prostředí, např. románu Hladová cesta od Bena Okriho, došel k závěru, že námi sledovaná varianta magického realismu „faith-based magical realism“ je univerzální (Warnes 2009, s. 124–149). Přikláníme se k tomuto názoru mimo jiné i z toho důvodu, že pro román *Žitkové bohyně* je synkretismus mezi různými podobami víry a náboženství charakteristický.

Víra jako zdroj mezilidských konfliktů

V první části analýzy jsme se zaměřili na povahu nadpřirozena v románu Kateřiny Tučkové. Posléze jsme představili synkretickou podobu náboženství typickou pro praktiky bohyní na Žitkové. Bohyně na Žitkové ani ostatní obyvatelé tamějšího periferního kraje však

nežili bez spojení s vnějším světem. Kontakty mezi lidmi s diametrálně odlišnými percepcemi světa mívají i své negativní důsledky. V tomto ohledu odkazujeme na myšlenky Emila Volka (1991). Ten vycházel z předpokladu, že takovýto zdroj konfliktu tkví především ve vnímání světa. Epistemologické hypotézy, které jsou přijatelné ve světě marginálních společností, nelze kombinovat např. s vědeckými a racionalistickými principy západní civilizace. Pro romány magického realismu je charakteristické zpodobnění existenciálních a etických problémů soužití několika různých kultur (Volek 1991, s. 10). Christopher Warnes ve své monografii komparoval dva romány spadající do konceptu „faith-based magical realism”. Došel k obecnému závěru, že romány *Kukuřiční lidé* od Miguela Á. Asturiase i *Hladová cesta* od Bena Okriho zobrazují interkulturní konflikty a zároveň jsou v mnoha ohledech kritikou představy reality, jež má své kořeny v racionalismu (Warnes 2009, s. 149).

Podobný typ kritiky lze nalézt i v díle *Žitkovské bohyně*. Zásadním důvodem, proč hlavní postava tolik pátrala po historii bohyně na Žitkově, byla její snaha vylepšit jejich dějinami pošramocený obraz. K této činnosti získala prostor až po pádu komunistického režimu:

Dostupnost staronových pramenů i nová doba, kdy ji nikdo nenutil ke kompromisům v badatelských záměrech ani k pokrytecké dikci, Doře otevřela cestu k jejímu původnímu cíli. K obsáhlé práci, která se v blízké budoucnosti stane jejím klíčovým dílem. A rehabilitací bohyní, všech (Tučková 2012, s. 105).

Kateřina Tučková ve svém románu nahlížela na bohyně a jejich percepci světa pozitivně. Výjimkou v tomto ohledu tvoří bohyně, jež praktikovaly černou magii. Ti, kteří proti bohyním v minulosti aktivně vystupovali, jsou v knize naopak podrobeni silné kritice. Především v první části románu je hodnotová polarizace zcela jednoznačná, což neuniklo pozornosti několika literárních kritiků, např. Pavla Janouška (2012). Zástupci komunistického režimu zobrazení v románu *Žitkovské bohyně* vycházeli z doktríny vědeckého materialismu úzce propojeného s racionalistickým uvažováním. Tudíž se stali přímým protipólem bohyní, jejichž základními zdroji vnímání reality byla víra v Boha a nadpřirozeno. Konflikty a důsledky konfliktů mezi komunis-

tickým režimem a bohyní Surmenou tvoří ústřední dějovou linii první části románu. Nakonec vyústily ve smrt Surmeny, která zemřela internována v psychiatrické léčebně.¹³ V ukázce můžeme spatřit, jak byla Surmena komunistickými funkcionáři vnímána:

Účastna veřejného života není, avšak za nečinnou se pokládat nedá, neboť se stýká s mnoha občany, kteří ji vyhledávají pro její údajné léčitelské schopnosti, což dělala jak za války, tak i nyní. Tuto její pověst odsuzují místní soudruzi proto, protože se jedná o podvod na důvěřivých a nepokrokových našich československých občanech. Z tohoto důvodu jsme nuceni hlásit, že charakterové vlastnosti má špatné (Tučková 2012, s. 33).

Bohyně na Žitkově však v minulosti neměly problémy jen se stoupenčí komunistického režimu. V románu je kuriózním ambivalentní vztah, který se vytvořil mezi nimi a nacisty. Někteří z nich v jejich víře a praktikách spatřovali pozůstatky starogermánské gnózy (Tučková 2012, s. 283). Bohyně se tak staly předmětem zkoumání nacistických badatelů. Získaly tak privilegovanou pozici, která jim v určitých chvílích i zachránila život. Za příklad může sloužit pasáž románu, ve které vojáci wehrmachtu odhalili, nicméně nepotrestali skutečnost, že některé z bohyně na konci války ukrývaly ve svém domě amerického letce (Tučková 2012, s. 223–224).

Zásadní roli mají v románu rovněž pasáže, v nichž jsou zdůrazňovány role zástupců katolické i evangelické církve. Katolická církev v minulosti vnímala mnohé činnosti spojené s magií za heretický akt. Procesy, jež končily popravami čarodějnic, se nevyhnuly ani bohyním na Žitkově. Kateřina Tučková připomněla v románu důsledky čarodějnických procesů v kapitole o tzv. „Kateřině Shánělce” (Tučková 2012, s. 77–83). Ta byla v roce 1630 upálena právě za provozování činností typických pro bohyně.

Paradoxem nicméně zůstává, že bohyně byly katolického vyznání. Jednu z historicky dohledatelných postav, jež však byla v románu vyo-

---

¹³ V tomto bodě je nutné dodat, že z románu nakonec vyplývá, že nepřijemné okolnosti smrti Surmeny byly vyvolány kletbou, jež byla na ní i na hlavní postavu uvalena.

brazena velmi negativně, tvoří evangelický farář Josef Hofer. V kapitole jemu věnované je líčen jako antisemita, posuzovatel poměrů církve v Římě a především jako neúprosný kritik bohyní, do jejichž oblasti přišel kázat v roce 1910 (Tučková 2012, s. 185–198). O bohyních se vyjadřoval špatně. K lidem se obracel se slovy:

Bohyně jsou výsledkem vaší hlouposti! Tyjí z ní, jsou z ní živý lépe než leckteří z vás, kteří poctivě pracují! (Tučková 2012, s. 190).

Jindy zase zpochybňoval vliv bohyní v tamějším prostředí:

Copak slovo nějakých ženských, které nedokončily ani trivium, má platit víc než slovo Boží? Slovo Josefa Hofera? Nepřípustné! (Tučková 2012, s. 191).

Z románu lze vyčíst, že působení Josefa Hofera v oblasti Kopanic nebylo všeobecně příliš dobře přijímáno. Nicméně největší nelibost vyvolal mezi obyvateli jeho přestup z víry katolické na evangelickou. Opuštění katolické víry chápali místní jako zradu (Tučková 2012, s. 193). Lidé z Kopanic věřili, že osud Josefa Hofera byl zapleten s osudem bohyní, jež trýznil. Nakonec jej pohřbili na starohrozenkovském hřbitově nedaleko nich. Tato okolnost byla v románu vysvětlována jako vůle bohyní, které si jej po jeho smrti přivolaly (Tučková 2012, s. 194).

Kateřina Tučková ve svém románu bezesporu obhajuje kulturu, jejíž vnímání světa je založeno na silné víře v nadpřirozeno. V knize jsou zdůrazněny různé problematické momenty z dějin žitkovských bohyní. Nejvíce prostoru bylo věnováno konfliktu mezi komunistickým režimem a bohyněmi. Na pozadí tohoto střetu spatřujeme kritiku ryze materialistického vnímání světa, jež je typická i pro ostatní díla námi sledované varianty magického realismu.

Závěr

Naším cílem bylo analyzovat vztah mezi románem *Žitkovské bohyně* a jednou z variant magického realismu, kterou Christophar Warnes pojmenoval jako: „faith-based magical realism”. Na základě sekundární literatury jsme zpracovali klíčové charakteristiky takto defi-

novaného magického realismu. Aplikovali jsme je v analytické části studie. V knize se ve větší míře nacházely pasáže, jež tyto charakteristiky naplňovaly. Dospěli jsme tudíž k závěru, že román *Žitkovské bohyně* lze úspěšně studovat z pohledu jedné z důležitých variant estetického konceptu magického realismu.

Zpodobnění specifického vnímání reality a nadpřirozena tvoří ústřední tematickou složku knihy *Žitkovské bohyně*. Kateřina Tučková zpracovala svůj román na základě faktografických předloh o existující kultuře. Daná kultura je teritoriálně spjata s oblastí Moravských Kopanic. Díky těmto skutečnostem považujeme knihu *Žitkovské bohyně* za přesvědčivý důkaz toho, že námi studovaná varianta magického realismu je univerzální. Její příklady se objevují i v literaturách, pro něž nebývá estetický koncept magický realismus typický.

Poukázali jsme na paralely mezi románem *Žitkovské bohyně* a publikacemi z prostředí Latinské Ameriky a Afriky. Kniha *Žitkovské bohyně* nám pomáhá nacházet nové vztahy mezi literaturami, jež jsou jinak kontextově a tematicky odlišné. V uvedení románu *Žitkovské bohyně* do mezinárodních souvislostí nacházíme možnost, jak propagovat významná díla české literatury.

Věříme, že tato studie může fungovat jako podnět k diskusi nad estetickým konceptem magického realismu, kterému během uplynulého desetiletí nebýval v české literární teorii věnován větší prostor. Domníváme se, že aplikování charakteristik jedné z variant magického realismu může rozšířit možnosti, jak přistupovat k významným dílům současné české prózy.

Literatura

- Abate S., 1997, *A medio siglo del realismo mágico: balance y perspectivas*, „Annales de literatura Hispanoamericana”, č. 26, s. 145–159.
- Armitage N., 2015, *European and African figural ritual magic: The beginnings of the voodoo doll myth*. In Houlbrook C., Armitage N. (eds.), *The Materiality of Magic: An artifactual investigation into ritual practices and popular beliefs*, Oxford: Oxbow books, s. 85–102.
- Bautista Gutiérrez G., 1991, *El realismo mágico: historiografía y características*, „Verba hispanica”, č. 1, s. 19–26.

- B í l e k Petr A., 2012, *Románová loď v lahvi*, „Lidové noviny”, č. 108, s. 10.
- C a m a y d - F r e i x a s E., 1998, *Realismo mágico y primitivismo*, Lanham–New York–Oxford: University Press of America.
- C a r p e n t i e r A., 1967, *El reino de este mundo*, Ciudad de México: CIA. General de ediciones, S. A. [1949]
- D i v í l k o v á S., 2012, *Černá omša a praktiky woodoo. I takové byly žitkovské bohyně*, „Slovácký deník”. Online: https://slovacky.denik.cz/zpravy_region/cerna-omsa-a-praktiky-woo-doo-i-takove-byly-zitkovske-bohyne-20120725-v4nt.html [cit. 07. 05. 2020].
- F a r i s Wendy B., 2004, *Ordinary Enchantments, Magical Realism and the Remystification of Narrative*, Nashville: Vanderbilt University Press.
- G o n z á l e s B o i x o J. C., 2017, *El »Realismo mágico« : Una categoría crítica necesitada de revisión*, „Tropelías. Revista de Teoría de la Literatura y Literatura Comparada”, č. 1, s. 116–123.
- J a n o u š e k P., 2012, *969 slov o próze, Kateřina Tučková: »Žitkovské bohyně«*, Host, Brno 2012, „Tvar”, č. 8, s. 3.
- J i l í k J., 2005, *»Žitkovské bohyně«: po stopách lidové magie v Bílých Karpatech*, Uherské Hradiště: Alcor Puzzle.
- L u k a v s k á E., 2003, *»Zázračné reálno« : magický realismus: Alejo Carpentier versus Gabriel Garcia Márquez*, Brno: Host.
- M a r k i e w i c z H., 2012, *Hlavní problémy literární vědy*, přel. Z. Heřman. In Macura V., Jedličková A. (eds.), 2012, *Průvodce po světové literární teorii 20. století*, Brno: Host.
- M e n t o n S., 1998, *Historia verdadera del realismo mágico*, México: Fondo de cultura económica.
- M i k u l k o v á K., 2014, *Magický príbeh o poznání minulosti: Kateřina Tučková – »Žitkovské bohyně«*, „Pravá knihomolka”. Online: <https://pravaknihomolka.wordpress.com/2014/04/24/magicky-pribeh-o-poznani-minulosti-katerina-tuckova-zitkovske-bohyne-recenzia> [cit. 07. 05. 2020].
- P a r k i n s o n Z a m o r a L., F a r i s Wendy B. (eds.), 1995, *Magical Realism Theory, History, Community*, Durham, London: Duke University Press.
- P e t r á č k o v á V., K r a u s J. 2001, *Akademický slovník cizích slov*, Praha: Academia. Online: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=synkretismus> [cit. 10.06. 2020].
- T u č k o v á K., 2012, *Žitkovské bohyně*, Brno: Host.
- V o l e k E. 1990, *Realismo mágico entre la modernidad y la postmodernidad: Hacia una remodelización cultural y discursiva de la nueva narrativa hispanoamericana*, „INTI”, č. 31, s. 3–20.
- W a r n e s Ch., 2009, *Magical Realism and the Postcolonial Novel*, New York: Palgrave Macmillan.

- Y a t e s D. (ed.), 1975, *Otros Mundos, Otros Fuegos Fantasía y Realismo Mágico En Iberoamérica: Memoria Del XVI. Congreso Internacional de Literatura Iberoamericana*, Lansing: Michigan State University.